

Dr. sc. Sead SELIMOVIĆ, docent

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

Bosna i Hercegovina

PITANJE NACIONALNE POSEBNOSTI BOŠNJAKA U JUGOSLAVIJI U PERIODU 1945-1974. GODINE

Sažetak

Nacionalni identitet Bošnjaka uporno je porican i osporavan za vrijeme postojanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (od 1929. godine Kraljevine Jugoslavije). U toku Narodnooslobodilačke borbe (NOB) 1941-1945. godine, odlukama Antifašističkog vijeća narodnoga oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ-a) i Zemaljskoga antifašističkog vijeća narodnoga oslobođenja Bosne i Hercegovine (ZAVNOBiH-a), implicitno je sadržano priznanje Bošnjaka (Muslimana) kao naroda i nacije. Međutim, to su, prije svega, bile političke odluke donešene kako bi se na oportun način riješili nacionalni odnosi u Jugoslaviji.

Kada je završen Drugi svjetski rat, umjesto ravnopravnosti, Bošnjacima je samo data "mogućnost da se mirnim evolutivnim putem nacionalno opredijele". U državnom i partijskom vrhu postojalo je uvjerenje da su Bošnjaci vjerska grupa, čiji će se pripadnici, ovisno od svog kulturno-političkog napretka, nacionalno opredjeljivati kao Srbi, Hrvati, Crnogorci itd.

Bez obzira na politiku "nacionalnog opredjeljivanja" Bošnjaci su uvijek, kada im je bila pružena prilika, jasno i u ogromnoj većini izražavali svoj poseban etnički i kulturni identitet. Po popisu stanovništva 1971. godine, kada su Bošnjaci mogli da se izjasne onako kako su oni tada željeli (Muslimani), u Jugoslaviji je živjelo 1.729.932 Bošnjaka ili 8,4% njenog ukupnog stanovništva. Bošnjaci su tada prema brojnosti bili treća nacija u Jugoslaviji.

Proces priznavanja Bošnjaka kao nacije tekao je sporo. Političke prilike u Jugoslaviji nisu bile zrele da se bošnjaštvo prihvati i u praksi provede. Početkom 60-ih godina 20. stoljeća, postepeno je unutar Saveza komunista Jugoslavije, posebno u Bosni i Hercegovini, sazrijevalo mišljenje da je teza o nacionalnom opredjeljivanju Bošnjaka ostatak nacionalističkog stava prema njima, te da nije zasnovana na znanstvenim principima. Na besmislenost nacionalnog opredjeljivanja Bošnjaka jasno je ukazao i Josip Broz Tito, kao neprikosnoveni autoritet u državi i partiji. To je svakako ubrzalo proces nacionalnog priznanja Bošnjaka. Krajem 60-ih i početkom 70-ih godina 20. stoljeća u Jugoslaviji je došlo do masovnih pokreta čiji je osnovni cilj bio redefinisanje odnosa u federaciji. U to vrijeme došlo je do konačnog nacionalnog priznanja Bošnjaka. Njihovo ime bilo je ugrađeno u ustavne amandmane 1968, odnosno u Ustav 1974. godine.

Ključne riječi: Bošnjaci, nacionalni identitet, Bosna i Hercegovina, Jugoslavija, AVNOJ, ZAVNOBiH, Josip Broz Tito.

Uvod

Drugi svjetski rat završen je pobjedom snaga Antihitlerovske koalicije u čijem sastavu je bio i Narodnooslobodilački pokret Jugoslavije (NOP). Odlukama prvog, drugog i trećeg zasjedanja Zemaljskoga antifašističkog vijeća narodnoga oslobođenja Bosne i Hercegovine (ZAVNOBiH-a) obnovljena je državnost i dovršena izgradnja sistema vlasti federalne Bosne i Hercegovine. ZAVNOBiH je prerastao u Narodnu skupštinu Bosne i Hercegovine, a istovremeno Zakonom o Narodnoj vladi formirana je Narodna vlada Bosne i Hercegovine. Tako je 25. aprila 1945. godine Bosna i Hercegovina dobila svoju Narodnu vladu, prvi puta poslije novembra 1918. godine.

Bosna i Hercegovina je bila jedna od šest, u ustavnom i formalno-pravnom smislu, ravnopravnih republika Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ). Od svih ostalih republika Bosna i Hercegovina se razlikovala u toliko što je svoju državnost zasnivala na historijskom i teritorijalno-političkom, a ne na isključivo nacionalnom načelu.

Pitanje nacionalne posebnosti Bošnjaka

Nacionalni identitet Bošnjaka¹ uporno je porican i osporavan za vrijeme postojanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (od 1929. godine Kraljevine Jugoslavije). U toku Narodnooslobodilačke borbe (NOB) 1941-1945. godine, odlukama AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a, implicitno je sadržano priznanje Bošnjaka (Muslimana) kao naroda i nacije.² Međutim, to su, prije svega, bile političke odluke donešene kako bi se na oportun način riješili nacionalni odnosi u Jugoslaviji.

Kada je završen Drugi svjetski rat, umjesto ravnopravnosti, Bošnjacima je samo data "mogućnost da se mirnim evolutivnim putem nacionalno opredijele". U državnom i partijskom vrhu postojalo je uvjerenje da su Bošnjaci vjerska grupa, čiji će se pripadnici, ovisno od svog kulturno-političkog napretka, nacionalno opredjeljivati kao Srbi, Hrvati, Crnogorci itd.

Tako su sva nastojanja koja su postojala u toku rata da se ide u pravcu službenog priznavanja Bošnjaka suspendovana političkim monopolom partije kao retrogradan čin i vraćena na predratno stanje. Dakle, iako su u toku narodnooslobodilačke borbe, a posebno u dokumentima ZAVNOBiH-a, uvažavani i tretirani kao ravnopravan narod, stare predrasude o Bošnjacima i islamu odnijele su prevagu. Bilo je to suprotno politici i stavovima koje su članovi Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) i borci Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP-a) formirali u toku rata o etničkoj strukturi Bosne i Hercegovine i o Bošnjacima kao posebnom narodu. Da ironija bude veća taj zaokret prihvatili su i bošnjački partijsko-politički funkcioneri među kojima su Avdo Humo, Osman Karabegović, Hasan Brkić i drugi. Podržao ih je i veliki broj članova KPJ iz redova Bošnjaka kojima se priključio i veći dio tadašnje inteligencije.

¹ U ovome radu koristit ćemo pojam Bošnjak kao nacionalnu odrednicu (umjesto Musliman) koji je vraćen u upotrebu na drugom Bošnjačkom saboru, 28. septembra 1993. godine.

² Hamdija Čemerlić (izbor dokumenata), Veselin Mitrašević (obrada dokumenata), *ZAVNOBiH, Dokumenti 1943-1944*, knj. 1, Sarajevo 1968. *Zapisnik Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a; Deklaracija ZAVNOBiH-a o pravima građana*, Sanski Most, 1. jula 1944, str. 233-234.

Izjašnjavanjem Bošnjaka za srpsko ili hrvatsko nacionalno ime trebalo je odlučiti o nacionalnom karakteru Bosne i Hercegovine, da je "srpska", odnosno "hrvatska" zemlja. Iz tog procjepa bošnjačka partijska inteligencija nije znala da nađe izlaz. Moglo bi se, štaviše, reći da se ona u tom procjepu osjećala kao u svom prirodnom ambijentu. Ona je nastavila da se nacionalno opredjeljuje, jer je nastavila da lojalno služi režimu.³

Negiranje nacionalne posebnosti Bošnjaka bilo je vidljivo i prilikom donošenja prvog Ustava FNRJ. Naime, dok je tekla priprema za njegovu izradu građani su Ustavotvornoj skupštini davali različite prijedloge i sugestije u pogledu nekih ustavnih rješenja i formulacija, ali je, po mišljenju Milovana Đilasa, tadašnjeg ministra za Konstituantu, bio "karakterističan prijedlog jednog muslimana" (ne kaže da je to narodni poslanik Husein Ćišić iz Mostara). Husein Husaga Ćišića⁴ je zahtijevao da se Bošnjacima politički uvaži status nacije te da se ista obilježi šestom buktinjom u grbu savezne države. Tada predloženi grb države imao je u sredini pet buktinja. One su, prema objašnjenju tvorca grba, simbolizirale pet nacija koje žive u Jugoslaviji. Ćišićevi argumenti su odbijeni tvrdnjom da Bošnjaci nisu nacija, nego vjerska grupa, te da, kao takvi, ne mogu biti predstavljeni na simbolu koji simbolizira državu i narode.⁵

Govoreći o tome Milovan Đilas istakao je kako su "dolazili prijedlozi sa više strana ali da parlament ne može raspravljati o tome dali su Muslimani (Bošnjaci, op. a) nacionalna grupa ili nisu jer je to teorijsko pitanje koje se ne može rješavati jednim dekretom. O šestoj buktinji bi se moglo govoriti jedino kao simbolu šeste federacije, ali pošto se stalo na stanovište jedna buktinja-jedna nacija onda ih u svakom slučaju mora biti samo pet. Time. razumije se, ja ne mislim negirati posebne crte kod Muslimana koje danas postoje", zaključuje Đilas.⁶

³ Enver Radžić, "Tačka na veliko M.", *Dani*, br. 199, Sarajevo, 30. mart 2001.

⁴ Husaga Ćišić rođen je 15. decembra 1878. godine u Mostaru. U razdoblju austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini prišao je Pokretu za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju, pokretu koji je pokrenuo Ali Fehmi ef. Džabić. Sa prijateljima je pokrenuo list *Musavat*, gdje je u svojim člancima oštro kritikovao austrougarsku upravu. Zbog stavova i članaka koje je objavljivao često je bio hapšen, pritvaran, a tri puta je bio interniran i to na Bivolje Brdo kod Stoca, u Bihać i u Arad. U toku svog radnog vijeka, uz ostalo, bio je predsjedavajući Gradskog vijeća Mostara, predsjednik Općine Mostar, predsjednik Vakufsko-mearifskog sabora u Sarajevu, senator u Kraljevini Jugoslaviji, te član Trećeg zasjedanja AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a. Umro je 1956. godine. O Husagi Ćišiću održan je i naučni skup u Zagrebu 21. 3. 2009. godine pod nazivom *Uloga Huseina Husage Ćišića u razvoju i afirmaciji Bošnjaka i Bosne i Hercegovine*. Radovi sa naučnog skupa objavljeni su u časopisu *Bošnjačka pismohrana*, svezak 8, br. 27, Zagreb 2009, str. 13-71.

⁵ Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX stoljeću* (dalje: Š. Filandra, *Bošnjačka politika*), Sarajevo 1998, str. 202-204; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, str. 557.

⁶ "Jedno pismo je upućeno Edvardu Kardelju, Osmanu Karabegoviću, Avdi Humi i dr., u kome se upozorava da muslimanske mase nisu zadovoljne što državni savezni grb ističe samo 5 buktinja kao simbol 5 nacija, i da je na sastancima izražena želja da "grb dobije i šestu buktinju kojom će se formalno pokzati da su Muslimani ravnopravni sa braćom Srbima, Hrvatima, Slovencima, Makedoncima, Crnogorcima". Pismo je datirano 8. janura 1946. godine i upućeno je iz Zagreba. Autor je dao adresu i zaposlenje, "činovnik Odjela za štampu". Kopija pisma je u privatnoj zbirci dr. Muhameda Hadžijahića koji je autor navedenog pisma. Kasim Suljević, *Nacionalnost Muslimana između teorije i politike*, Rijeka 1981, str. 226.; Š. Filandra, *Bošnjačka politika*, str. 202.

Ostajući dosljedan svom uvjerenju Čišić je bio jedini poslanik koji je glasao protiv Ustava obrazlažući da to čini zato što se u njemu ne spominju Bošnjaci kao nacija. Niko od ostalih poslanika iz Bosne i Hercegovine nije reagovao niti ga je podržao, ali je on istrajao u svom stavu. No, bez obzira na to, Ustav FNRJ usvojen je 31. januara 1946. godine.

Ustavotvorna skupština Bosne i Hercegovine je 31. decembra 1946. godine usvojila i proglasila prvi republički ustav. Ustavom je Bosna i Hercegovina kao "narodna država republikanskog oblika" dobila svoju unutarnju organizaciju, u skladu sa svojim tadašnjim ekonomskim ustrojstvom, socijalnim i političkim stanjem i odnosima. Bosna i Hercegovina je bila jedna od šest federalnih jedinica jugoslavenske države i raspolagala je onim suverenim pravima koja nisu prenesena na FNRJ. Za razliku od odluka ZAVNOBiH-a Ustav nije poimenice navodio narode Bosne i Hercegovine ali je sadržavao odredbu da su u "Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini njene narodnosti u svemu ravnopravne" i da "nacionalne manjine uživaju pravo i zaštitu svog kulturnog razvitka i slobodne upotrebe jezika."⁷

Formalno, ovim činom učinjen je značajan napredak. Nema zvanične segregacije, svi su ravnopravni. Međutim, jasno je bilo da se Bošnjaci tretiraju kao nedefinisana etnička ili religijska skupina, tj. da im se ponovo negira status naroda i nacije, te sposobnost da sami izgrade nacionalni identitet. Ponovo im se nudi "šansa" da se nacionalno osvijeste prihvatanjem srpstva ili hrvatstva ili im se pak "velikodušno" nudi kategorija "neopredjeljenih".

Bez obzira na politiku "nacionalnog opredjeljivanja" Bošnjaci su uvijek, kada im je bila pružena prilika, jasno i u ogromnoj većini izražavali svoj poseban etnički i kulturni identitet. U prvom poslijeratnom popisu stanovništva u Jugoslaviji, Bošnjaci su imali mogućnost da se "opredijele" kao pripadnici neke druge nacije (Srbi, Hrvati i sl.) ili da ostanu neopredijeljeni.⁸ Tako je u Jugoslaviji 1948. godine bilo 810.126, a u Bosni i Hercegovini 788.403 nacionalno "neopredijeljenih" Bošnjaka, dok se 22% ove populacije "opredijelilo" (vlastitom voljom ili administrativno) za Srbe, Hrvate, Crnogorce itd.⁹

Komunistički sistem je uglednije i imućnije Bošnjake, različitih zanimanja i političkih usmjerenja, koji nisu po svojim opredjeljenjima pripadali komunističkim snagama proglasio "građanskim snagama, reakcionarnim elementom, ostacima klasnog društva, banditima,

⁷ *Ustav Narodne Republike Bosne i Hercegovine*, Službeni list NR Bosne i Hercegovine, br. 1, Sarajevo 1947, str. 2-18; Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka* (dalje: M. Imamović, *Historija Bošnjaka*), Sarajevo 1997, str. 556; Drago Borovčanin, *Izgradnja bosanskohercegovačke državnosti u uslovima NOR-a*, Sarajevo 1979, str. 266.

⁸ Uputstvo za popis stanovništva napisao je Moša Pijade. Veselin Mitrašević (priredio), *Prvo (Osnivački) kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine (1-5. novembar 1948)*, *Stenografske bilješke*, 1988. Pozdravni govor Moše Pijade, str. 18-22.; *Osnivački kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1950, str. 11-17.

⁹ *Statistički godišnjak Narodne Republike Bosne i Hercegovine 1945-1953*, Sarajevo 1954, str. 44.; Na osnovu neobjavljene arhivske građe utvrdili smo da su se po popisu iz 1948. godine Bošnjaci izjasnili na slijedeći način: Muslimani-Srbi 72.008 osoba (muških 37.472, ženskih 34.356), Muslimani-Hrvati 25.301 (muških 13.219, ženskih 12.082), Muslimani-neopredijeljeni 788.382 (muških 385.010, ženskih 403.370). Arhiv Bosne i Hercegovine u Sarajevu (A BiH), *fond Ministarstva industrije i rudarstva (MIR)*, godina 1949, kutija 24. Izvještaji. Savezni statistički zavod aktom strogo pov. broj 23/50., dostavlja Hasanu Brkiću podatke o popisu stanovništva. Sarajevo, 2. 3. 1950. godine.

muslimanskom reakcijom, i neprijateljima nove svijetle budućnosti".¹⁰ Osim što su etiketirani na različite načine, Bošnjaci su bili pod stalnim nadzorom: praćeni su, prisluškivani, saslušavani, gonjeni itd.¹¹

Bošnjaci su bili praćeni i špijunirani i u vrijeme svojih velikih vjerskih praznika. Policijske uprave („Stanice narodne milicije“) su dobivale precizne upute šta i kako treba da rade tokom mjeseca Ramazana. Tako u jednom aktu koji je uputio Pero Jovičić, načelnik Odjeljenja UDB-e u Tuzli, između ostalog, piše:

*(...) Početak ovogodišnjeg ramazana pada na dan 21 marta i trajeće do 21 aprila o.g. (1958. op.a). U vrijeme ramazana doće do masovnijih vršenja vjerskih obreda od strane muslimanskih vjernika, naročito noćnih molitvi zv. teravija (...). Stanice NM (Narodne milicije, op.a) trebale bi u toku ramazana da obrate veću pažnju na aktivnost muslimanskog klera i da o interesantnijim momentima u svojim informacijama izvještava ovaj Sekretarijat (...). U ovom izvještaju treba obuhvatiti slijedeće momente: Po mogućnosti približan broj vjernika koji su učestvovali na ovim vjerskim obredima, zatim, broj omladinaca i članova SKJ koji su obavljali vjerske obrede, tok proslave dvadeset sedme večeri ramazana, koji pada na 15 april, i do sada je praksa pokazala da se u taj dan zabilježi najveća posjeta vjerskim obredima, držanje sveštenika i drugih, dekretom postavljenih lica za vršenje vjerskih obreda, iznijeti opšta zapažanja i eventualno, po mogućnosti, komentare građana sa raznih sjela i sjediljki pred džamijom poslije teravije, što je uobičajeno u vrijeme ramazana. U prikupljanju ovih podataka potrebno se zainteresovati preko lica koja su do sada provjerena (...).*¹²

Rješenje bošnjačkog pitanja na državnoj razini jednako je njegovome razumijevanju na partijskoj, komunističkoj ravni. Ustavno-pravno rješenje proizilazilo je iz partijskog, s obzirom na

¹⁰ U razdoblju između 1947. i 1949. godine pod udarom komunističkog režima našli su se Bošnjaci koji nisu bili ideološki podobni, posebno islamski opredijeljeni intelektualci. Protiv njih su vođena dva sudska procesa: jedan protiv grupe Kasima Dobrače 1947. i drugi protiv „Mladih muslimana“ 1949. godine. Senaid Hadžić, „Položaj Bošnjaka Tuzlanskog kraja 1947-1949.“, *Saznanja, časopis za historiju*, br. 2, Tuzla 2008, str. 168.; Š. Filandra, *Bošnjačka politika*, str. 210.

¹¹ Brojni dokumenti partijske (komunističke) provenijencije govore o stanju u krajevima gdje su živjeli Bošnjaci. Tako se u jednom dokumentu opisuje stanje u Tuzlanskom okrugu. Navodi se da je posebno zabilježeno aktiviranje „muslimanske reakcije u zavidovičkom srezu“. Tamo su se hodže povezale sa „banditom Eminom Imamovićem zvani Anderson“ a preko odbora Islamske vjerske zajednice (IVZ) da su se okupljali muslimani. Pojedinci su govorili kako je Emin sveti čovjek, kako ga ne može ubiti puška, kako on ima vojsku i kako se treba pripremati za ustanak, sakupljati oružje i odmetati se u šumu, a kada bude dat znak iz Engleske i Turske dići ustanak. U zavidovičkom srezu su se u šumu odmetnuli zajedno Bošnjaci, Srbi i Hrvati. Radi „čišćenja terena“ u zavidovički srez su upućeni „drugovi“ članovi Okružnog komiteta Ahmet Ćatić i Mehmedalija Hukić, zatim četa vojnika i nekoliko oficira UDB-e. U toj akciji je nekoliko „bandita“ je ubijeno i dva jataka, oko 20 „neprijateljskih elemenata je uhapšeno, a ostali odbjegli vratili su se kućama, tako da je na tom srezu ostao u „bandi“ Emin sa još jednim Bošnjakom, pet Srba i dva Hrvata. Prema saznanjima Okružnog komiteta KPJ Tuzla, posebnu opasnost po državu predstavljala je „muslimanska reakcija“ koja je uspjela da stvori izvjesne organizacije i ode dalje od vjerske forme „neprijateljskog djelovanja i usmene agitacije“. Takvi su slučajevi zabilježeni u Čeliću, Teočaku, Puračiću i Orašju. Ova organizovana grupa je pozivala na borbu protiv komunista i na pripremanje za ustanak pod parolom „bratstvo muslimana (Bošnjaka, op. a), Srba i Hrvata protiv komunizma“. Arhiv Tuzlanskog kantona u Tuzli (A TK), *fond Okružni komitet KPJ Tuzla (fond Okružni komitet)*, kutija 7. Okružni komitet KPJ Tuzla-Pokrajinskom komitetu KPJ za Bosnu i Hercegovinu Sarajevo. *Izvještaj o stanju na terenu i radu partijske organizacije za mjesec maj 1947. godine*. Tuzla, 5. 6. 1947.

¹² Arhiva Policijske uprave Gračanica. Nesređeno. Narodni odbor Sreza Tuzla, Sekretarijat unutrašnjih poslova-Stanici Narodne milicije Srebrenik. Akt broj 02/4-205/1. *Objašnjenja u vezi sa pretstojećim ramazanom*. Dana, 27. 2. 1958.

činjenicu da su u svim jednopartijskim komunističkim društvima država i društvo bili samo jedan od iskaza komunističke ideologije. Funkcioner KPJ Moša Pijade iznio je na Osnivačkom kongresu Komunističke partije Bosne i Hercegovine partijsko (komunističko) razumijevanje Bosne i Bošnjaka. „Bosna i Hercegovina zauzima zasebno mjesto među ostalim našim narodnim republikama. Ona je šesta jugoslavenska republika u zajedničkoj državi u kojoj živi pet jugoslavenskih nacija“.¹³ Činjenica da pet nacija živi u šest republika jasno svjedoči da Bošnjaci nisu bili ravnopravni sa ostalim narodima jugoslavenske države. Oni se samo spominju kao bosansko stanovništvo riječima: „treći dio stanovništva sačinjavaju muslimani slavenskog porijekla koji su primili islam i koji sebe obilježavaju po vjerskoj pripadnosti, a u velikoj većini nacionalno nisu opredijeljeni. Ta iznimka u evropskim razmjerama, to da postoji stanovništvo bez nacionalnog obilježja, plod je njihove teške zaostalosti i stoljetnog stagniranja“, istakao je Moša Pijade.¹⁴

Govoreći dalje na kongresu Moša Pijade je istakao „kako je Bosna do jučer bila zemlja srpsko-hrvatskog razdora, tako sutra treba da bude osnovom čvrstog i više neraskidivog bratstva i jedinstva Srba i Hrvata i svih jugoslavenskih naroda. Mada je nacionalno pitanje riješeno, ne smije se zaboraviti njegovo postojanje, ili padati u pogrešno shvatanje da proces razvitka vodi stvaranju neke nove bosanske nacije. To je zabluda, opasna zabluda koja ne znači nikakav napredak, već nazadak prema postignutim rješenjima u tim područjima.“¹⁵

Moša Pijade je razotkrio svu neiskrenost jednog dijela komunista prema Bosni i Bošnjacima. Bošnjaci nisu narod, to ne mogu niti smiju biti, oni moraju biti asimilirani, logičan je zaključak krajnje ideološki obojenog stava Moše Pijade. On je tako kao predstavnik Centralnog komiteta KPJ na osnivačkom kongresu KP BiH, iznio stav rukovodstva nove države prema pitanju nacionalne posebnosti Bošnjaka, ali i prema Bosni i Hercegovini.

Po popisu stanovništva 1953. godine za sva lica jugoslavenskog porijekla, "koja nisu bliže nacionalno opredijeljena", što se prije svega odnosilo na Bošnjake, uvedena je nova statistička kategorija "Jugoslaven-neopredijeljen". Takvih "neopredijeljenih Jugoslavena" bilo je u Jugoslaviji 998.697, a u Bosni i Hercegovini 891.798.¹⁶

¹³ Veselin Mitrašević (priredio), *Prvo (Osnivački) kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine (1-5. novembar 1948), Stenografske bilješke*, 1988. Pozdravni govor Moše Pijade, str. 18-22.; *Osnivački kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1950, str. 13.; Š. Filandra, *Bošnjačka politika*, str. 208.

¹⁴ Veselin Mitrašević (priredio), *Prvo (Osnivački) kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine (1-5. novembar 1948), Stenografske bilješke*, 1988. Pozdravni govor Moše Pijade, str. 18-22.; *Osnivački kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1950, str. 13.; Š. Filandra, *Bošnjačka politika*, str. 208.

¹⁵ *Osnivački kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1950. Pozdravni govor Moše Pijade, str. 15

¹⁶ *Statistički bilten*, br. 74. Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981. Stanovništvo prema narodnosti. Rezultati po opštinama. Sarajevo 1982, str. 5. (dalje: *Statistički bilten* 74).

Godine 1961. izvršen je novi popis stanovništva i tada je uvedena statistička odrednica "Musliman u etničkom smislu". Tom prilikom utvrđeno je da u Jugoslaviji ima 972.960 Muslimana (Bošnjaka), a u Bosni i Hercegovini 842.248.¹⁷

Dok se u zemlji tih godina vodila teška, složena i rizična kulturno-politička borba da se Bošnjacima konačno omogući da se nacionalno odrede, pa bilo to i pod vjerskim imenom, sa velikim početnim slovom (Musliman), dotle se početkom šezdesetih godina jedna grupa intelektualaca u emigraciji, da bi se oslobodila hrvatskog i srpskog pritiska, odlučno vratila bošnjaštvu kao jedinog stvarnoj bosanskomuslimanskoj identifikaciji. Taj stav je jasno i argumentirano iznio Adil Zulfikarpašić u članku objavljenom 1963. godine u časopisu *Bosanski pogledi*, koji je izlazio u Fribourgu u Švicarskoj.¹⁸ Iste godine, 28. decembra održana je Skupština Liberalnog Demokratskog Saveza Bošnjaka Muslimana u Minhenu sa koje su učesnici uputili javnosti rezoluciju. U rezoluciji se, između ostalog, ističe:

*(...) Mi nepokolebljivo stojimo na cjelovitosti Bosne i Hercegovine kao nedjeljive povijesne političke cjeline. U isto vrijeme mi izjavljujemo da je Bošnjaštvo za nas naše jedino nacionalno obilježje. Bošnjaštvo za nas nije nacionalizam, jer ne nosi u sebi isključivost i agresivnost. Mi Bošnjaštvo ne želimo nametnuti ni Srbima, ni Hrvatima u Bosni, niti želimo da se oni odreknu bilo koje kulturne i historijske veze i obilježja (...).*¹⁹

Proces priznavanja Bošnjaka kao nacije tekao je sporo. Političke prilike u Jugoslaviji nisu bile zrele da se bošnjaštvo prihvati i u praksi provede. Početkom 60-ih godina 20. stoljeća, postepeno je unutar Saveza komunista Jugoslavije, posebno u Bosni i Hercegovini, sazrijevalo mišljenje da je teza o nacionalnom opredjeljivanju Bošnjaka ostatak nacionalističkog stava prema njima, te da nije zasnovana na znanstvenim principima. Na besmislenost nacionalnog opredjeljivanja Bošnjaka jasno je ukazao i Josip Broz Tito, kao neprikosnoveni autoritet u državi i partiji. To je svakako ubrzalo proces nacionalnog priznanja Bošnjaka.

Na šestom plenumu CK SK Bosne i Hercegovine 1963. godine, te na četvrtom kongresu SK Bosne i Hercegovine, 1965., odbačena su kao znanstveno neosnovana i politički štetna shvatanja o potrebi nacionalnog opredjeljivanja Bošnjaka. Ovakvo stanovište došlo je do izražaja prilikom donošenja Ustava SR Bosne i Hercegovine i Saveznog ustava 1963. godine. Odredbom o izmjeni grba Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ), dodata je šesta buktinja (baklja), kao simbol SR Bosne i Hercegovine (i bošnjačkog naroda). Sve političke dileme u pogledu nacionalnosti Bošnjaka odlučno su odbačene na 17. sjednici CK SK Bosne i Hercegovine, u februaru 1968. godine, u čijim se zaključcima izričito ističe da i historija i „današnja socijalistička praksa“ potvrđuje „da su Muslimani poseban narod“.²⁰

Krajem 60-ih i početkom 70-ih godina 20. stoljeća u Jugoslaviji je došlo do masovnih pokreta čiji je osnovni cilj bio redefinisanje odnosa u federaciji. U to vrijeme došlo je do

¹⁷ *Statistički bilten 74*, str. 5.

¹⁸ M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, str. 564.

¹⁹ *Bosanski pogledi*, godina V, br. 31, Fribourg, januar-februar 1964, str. 1.; Adib Đozić, *Bošnjačka nacija*, Sarajevo 2003, str. 321-322.

²⁰ M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, str. 564.

konačnog nacionalnog priznanja Bošnjaka. Njihovo ime bilo je ugrađeno u ustavne amandmane 1968., te u Ustav 1974. godine.

Dileme oko nacionalnog osjećaja Bošnjaka na najbolji način su riješene prilikom popisa stanovništva 1971. godine. Po ovom popisu u Jugoslaviji je živjelo 1.729.932 Bošnjaka ili 8,4% njenog ukupnog stanovništva (u Bosni i Hercegovini ih je bilo 1.482.430 ili 39,57% u ukupnom stanovništvu). Bošnjaci su tada prema brojnosti bili treća nacija u Jugoslaviji.²¹

Bez obzira na to, Bošnjaci su i dalje živjeli u praznom prostoru nacionalne identifikacije, jer njihovu historiju i književnost nastavni planovi i programi u školama nisu poznavali. Nastavnim programima se u odnosu na Bošnjake vršila nacionalistička indoktrinacija u smislu njihovog denacionaliziranja, odnosno "opredjeljivanja". Mnogi su priznavanje Bošnjaka kao naroda smatrali tek jednim trenutnim i u datim okolnostima politički oportunim rješenjem.

Tako su Bošnjaci priznavani u političkoj ravni, dok im je istovremeno poricana svaka samoidentifikacija, etnička, historijska i kulturna sadržina njihovog nacionaliteta. Krajem 60-ih godina 20. stoljeća sve veći broj bošnjačkih intelektualaca, bez obzira na izvjesna nerazumijevanja i otpore, razmišlja o historijskoj sudbini svoga naroda i nastoji da sebi i drugima objasni ko su i šta su Bošnjaci, odnosno muslimani.

U tom smislu 1968. pojavila se knjiga Salima Ćerića *Muslimani srpsko-hrvatskog jezika*. Ova knjiga izazvala je burne reakcije i kritike od strane tadašnje službene politike. Godinu dana kasnije izašla je knjiga Atifa Purivatre *Nacionalni i politički razvitak Muslimana*. Početkom septembra 1969. održan je u Ohridu 5. Kongres historičara Jugoslavije. Ovaj kongres ušao je u historiju kao prvi veliki znanstveni skup, na kojem se nacionalno pitanje Bošnjaka nastojalo, prije svega, naučno postaviti. U tom pogledu je ključno mjesto imao rad dr. Avde Sućeske *O historijskim osnovama posebnosti bosansko-hercegovačkih muslimana*. Ovaj referat postao je osnova za sva dalja istraživanja nacionalnog pitanja Bošnjaka koja su kasnije uslijedila. Od tada se, bez obzira na sve otpore i pritiske, te političke rizike koji su se u tom pogledu javljali, pišu brojne knjige i studije iz historije, kulture, arhitekture, historije književnosti Bošnjaka itd.²²

²¹ *Statistički bilten 74*, str. 5.; Sead Selimović, Senaid Hadžić, *Tuzlanski kraj 1851-1991: demografske i socijalne promjene*, Tuzla 2007, str. 91-92.

²² Prijeloman događaj u tom pogledu predstavljao je referat *Književna kretanja u Bosni i Hercegovini od 1945 do danas*, koji je akademik Midhat Begić podnio na simpoziju, održano u Sarajevu 5-6. novembra 1970. godine. U ovom referatu prof. Begić je dao potpun program i već razrađenu skicu za jednu novu i originalnu historiju književnosti u Bosne i Hercegovine, u kojoj bi bošnjačka literatura konačno dobila mjesto koje joj pripada. Već na samom skupu Begić je doživio oštre napade, a nakon toga je u dijelu sarajevske, te posebno beogradske književno-kulturne periodike protiv njega je povedena prava nacionalistička kampanja i hajka. To nije ni malo obeshrabilo bošnjačke intelektualce, pisce i historičare, koji postepeno, ali odlučno pristupaju istraživanju i obradi svoje cjelokupne historijske baštine. Već 1971 izašla je opsežna književno-historijska monografija Muhsina Rizvica o *Beharu*, prvom bošnjačkom književnom časopisu. Monografija je predstavljala studiju o bošnjačkom kulturnom preporodu na prelomu 19. i 20. stoljeća. Godine 1972. Alija Isaković objavio je knjigu pod naslovom *Biserje*, kao prvu antologiju bošnjačke književnosti, a Smail Balić knjigu *Kultura Bošnjaka*, u Beču 1973. godine. Konačno dr. Muhamed Hadžijahić je objavio 1974. godine studiju *Od tradicije do identiteta, o genezi nacionalnog pitanja bosanskih muslimana*, koja je pozitivno ocijenjena od strane stručne i naučne javnosti. M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, str. 566-567.

Zaključak

Proces priznavanja Bošnjaka kao nacije tekao je sporo. Političke prilike u Jugoslaviji nisu bile zrele da se bošnjaštvo prihvati i u praksi provede. Početkom 60-ih godina 20. stoljeća, postepeno je unutar Saveza komunista Jugoslavije, posebno u Bosni i Hercegovini, sazrijevalo mišljenje da je teza o nacionalnom opredjeljivanju Bošnjaka ostatak nacionalističkog stava prema njima, te da nije zasnovana na znanstvenim principima. Na besmislenost nacionalnog opredjeljivanja Bošnjaka jasno je ukazao i Josip Broz Tito, kao neprikosnoveni autoritet u državi i partiji. To je svakako ubrzalo proces nacionalnog priznanja Bošnjaka. Krajem 60-ih i početkom 70-ih godina 20. stoljeća u Jugoslaviji je došlo do masovnih pokreta čiji je osnovni cilj bio redefinisanje odnosa u federaciji. U to vrijeme došlo je do konačnog nacionalnog priznanja Bošnjaka. Njihovo ime bilo je ugrađeno u ustavne amandmane 1968, odnosno u Ustav 1974. godine.

Dr. sc. Sead SELIMOVIĆ, docent

Faculty of Philosophy, University of Tuzla

Bosnia and Herzegovina

THE QUESTION OF NATIONAL SPECIFICITY OF BOSNIAKS IN YUGOSLAVIA IN THE PERIOD BETWEEN 1945-1974.

Summary

The national identity of Bosniaks has been constantly denied and disputed until Second World War. During the 1941-1945. war in Yugoslavia, by the decisions made at AVNOJ (Anti-Fascist Council for the People's Liberation of Yugoslavia) and ZAVNOBiH (State Anti-Fascist Council for the People's Liberation of Bosnia and Herzegovina) the identity of Bosniaks (as Muslims) was implicitly recognized as a nation and people. However, those were primarily a political decisions created in order to solve national conflicts in Yugoslavia.

After the World War Two ended, instead of equality, Bosniaks were given the "opportunity to peacefully evolve and choose one of national groups". Among the state and Party leadership there was a belief that Bosniaks are a religious group, and its members will, depending on cultural and political progress, make their place among Serbs, Croats, Montenegrins, etc.

Regardless of the politics of "national selection" Bosniaks have always, when opportunity showed itself, clearly and in great majority expressed their unique ethnic and cultural identity. According to the census from 1971. when Bosniaks were able to express their

identity as they wanted (Muslims), there were 1.729.932 Bosniaks in Yugoslavia, or 8,4 % of total population. Bosniaks were then a third largest nation in Yugoslavia.

The process of recognizing Bosniaks as a nation was slow. Political conditions in Yugoslavia were not mature enough to accept Bosniak nation and apply it in practice. In the early sixties of 20th Century, slowly inside Communist Party of Yugoslavia, especially in Bosnia and Herzegovina an opinion formed that thesis of necessary national selection among Bosniaks was remnant of nationalistic attitudes toward them, and it is not based on scientific principles. This was also branded as meaningless by Josip Broz Tito as well, being the undisputed authority in country and Party. That certainly increased the speed of process that led to national recognition of Bosniaks. In the late sixties and early seventies Yugoslavia experienced massive movements that called for redefinition of relations in the Federation. At that time came final national recognition of Bosniaks. Their name was inserted in Constitutional amendments in 1968., and in the Constitution of 1974.

Key words: Bosniaks, the national identity, Bosnia and Herzegovina, Yugoslavia, Anti-Fascist Council for the People's Liberation of Yugoslavia, State Anti-Fascist Council for the People's Liberation of Bosnia and Herzegovina, Josip Broz Tito.